

Rozdział 4

METODY I TECHNIKI WYKRYWANIA NADUŻYĆ I OSZUSTW FINANSOWYCH

Julia Weber

Wstęp

Nadużycia i oszustwa finansowe są trwałym elementem gospodarki rynkowej. Wywołują wiele destrukcyjnych zjawisk w przedsiębiorstwach i w otoczeniu makroekonomicznym. Są one szczególnie dużym problemem dla rynków finansowych, ponieważ naruszają wartość, na której bazują te rynki, czyli zaufanie. Pomimo tego otoczenie biznesowe nie zawsze rozumie zagrożenia i nie uświadamia sobie skali tych zjawisk. Ryzyko nadużyć i oszustw finansowych nie jest identyfikowane jako ważne i podmioty w tym zakresie nie podejmują należytych działań zapobiegawczych. Mechanizmy wykrywania nadużyć i oszustw finansowych pozwalają zapobiec występowaniu przestępstw gospodarczych i ograniczyć straty, które mogą wyrządzić.

Celem rozważań jest omówienie metod i technik wykrywania nadużyć i oszustw finansowych oraz ocena skuteczności wybranych metod ich wykrywania. W rozdziale scharakteryzowano pojęcie nadużycia i oszustwa finansowego oraz skalę występowania nadużyć i oszustw w Polsce w latach 2016–2020. Następnie przedstawiono ryzyko wystąpienia nadużyć i oszustw finansowych. Omówiono również dwie, stosunkowo mało znane metody wykrywania nadużyć i oszustw, tj. *whistleblowing* oraz analizę *red flags* (czerwonych flag). W ostatnim punkcie zaprezentowano wyniki badania ankietowego przeprowadzonego na terenie województwa wielkopolskiego w maju 2021 r., dotyczącego oceny skuteczności metod i technik wykrywania nadużyć i oszustw finansowych, a także przedstawiono wnioski z badania.

W rozdziale posłużono się źródłami informacji wtórnymi i pierwotnymi. Materiały wtórne zostały wykorzystane w szczególności w części literaturowej, a materiały pierwotne – w części empirycznej. Pochodzą one z badania, w którym narzędziem była ankieta internetowa. Przebadano 41 osób pracujących przede wszystkim w sektorze prywatnym, zamieszkujących województwo wielkopolskie.

1. Charakterystyka nadużyć i oszustw finansowych oraz skala ich występowania w Polsce

Termin „nadużycie” oznacza postępowanie lub czyn niezgodne z przyjętymi normami postępowania (*Słownik języka polskiego PWN*, b.d. a). Z czasem znaczenie słowa „nadużycie” się zatarło. Według słownika Webstera „nadużycie” (*abuse*) oznacza „1. Czyn oszukańczy, oszustwo; 2. Praktykę lub zwyczaj korupcyjny; 3. Niewłaściwe wykorzystanie lub traktowanie [...]”¹ (*Webster’s Dictionary*, 1996a). Natomiast „oszukać” (*cheat*) oznacza „minąć się z prawdą; nie dotrzymać; nabrać; skłonić do uznania czegoś nieprawdziwego i nieważnego za prawdziwe i obowiązujące”² (*Webster’s Dictionary*, 1996b). Przez pojęcie „nadużycie” należy rozumieć drobne wykroczenia i pozostałe czyny szkodliwe, które niejednokrotnie występują w miejscu pracy i czasami spotykają się z akceptacją (Wells, 2006).

Według *Encyklopedii PWN* (b.d.) oszustwo to przestępstwo, które ma na celu doprowadzić inną osobę do nieodpowiedniego rozporządzenia własnym mieniem w wyniku wprowadzenia w błąd bądź wykorzystania nieprawidłowości albo niezdolności do prawidłowego postrzegania działania. W polskim Kodeksie karnym oszustwa dotyczy art. 286: „Kto w celu osiągnięcia korzyści majątkowej doprowadza inną osobę do niekorzystnego rozporządzenia własnym lub cudzym mieniem za pomocą wprowadzenia jej w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8” (Ustawa, 1997, art. 286, § 1). Zakłada się, że w tym zakresie powinny być spełnione cztery fundamentalne przesłanki: sfalszowanie informacji, świadomość sprawcy sfalszowania informacji, bazowanie przez ofiarę na sfalszowanej informacji oraz wystąpienie straty.

Przywołane definicje oszustwa mają cechy wspólne, takie jak (Kutera, 2008):

- celowe i świadome działanie – oszustwa nie są skutkiem błędu lub zaniedbania, lecz są wynikiem świadomego działania sprawcy w celu uzyskania przewagi,
- nadużycie zaufania – oszustwo negatywnie oddziałuje na relacje międzyludzkie w środowisku pracy,
- fałszerstwo – osoby uczestniczące w nadużyciach finansowych kłamią, oszukują, manipulują lub ukrywają prawdę,
- zatajenie – wszystkie działania związane z oszustwem są podejmowane w tajemnicy, przeprowadzane są tak, aby wszystkie dokumenty, sprawozdania, zapisy księgowe nie wzbudzały podejrzeń,

¹ Tłumaczenie na język polski: Julia Weber. W oryginale: „1. Fraudulent act, deception; 2. Corrupt practice or custom; 3. improper or excessive use or treatment”.

² Tłumaczenie na język polski: Julia Weber. W oryginale: „to get past the truth; to fail to keep; to fool; to lead one to regard something untrue and unimportant as true and valid”.

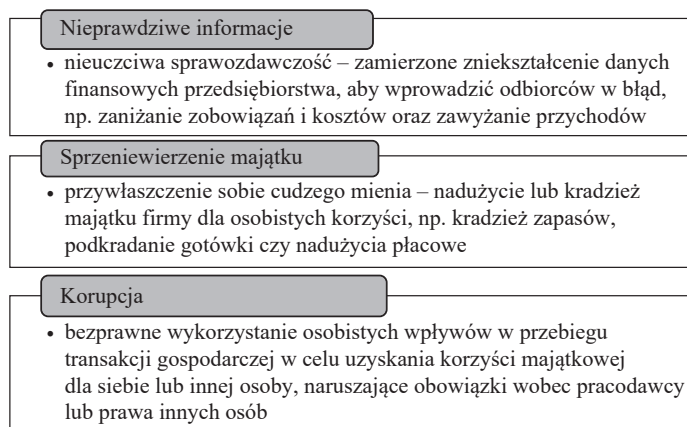
- powstanie strat – w wyniku nadużycia dochodzi do uzyskania nielegalnego zysku (korzyści) kosztem powstania straty u strony poszkodowanej,
- pozory praworządności – oszustwa także mogą być dokonywane przez osoby sprawiające wrażenie osób uczciwych, godnych zaufania.

Należy również zwrócić uwagę na przyczyny występowania oszustw gospodarczych. Zdaniem Tiedemanna (1986, za: Ciszewska, 2016) przestępstwa można podzielić na: zawodowe, sytuacyjne i okazjonalne. Do pierwszej grupy należą działania polegające na niezgodnym z prawem wykorzystaniu źródła zarobkowania. Zalicza się do nich: korupcję, zarządzanie fikcyjną firmą, fałszowanie dokumentów, fałszywą księgowość. Do popełnienia przestępstwa może skłonić sytuacja, w której znajduje się podmiot, np. zła sytuacja finansowa może skłonić do popełnienia oszustwa w celu pozyskania niezbędnych środków na utrzymanie przedsiębiorstwa. Niekiedy impulsem do popełnienia przestępstwa jest „okazja”, złudnie bezpieczna możliwość wykorzystania luki w przepisach prawnych, w systemie księgowym podmiotu gospodarczego lub przez wykorzystanie klienta. Głównym czynnikiem decydującym o działaniu jest pozornie łatwa sposobność dopuszczenia się czynu zabronionego, a ponadto spodziewany istotny zysk. W konsekwencji także przestępców można podzielić na zawodowych, sytuacyjnych i okazjonalnych. Ci pierwsi to osoby utrzymujące się wyłącznie z popełniania przestępstw w różnych dziedzinach gospodarki. Przystępcy sytuacyjni popełniają przestępstwa dlatego, że zachodzi konieczność utrzymania prowadzonego przez siebie podmiotu gospodarczego. Przystępcy okazjonalni natomiast działają zwykle legalnie i w granicach prawa, ale gdy nadarzy się pozornie bezpieczna okazja do pozyskania znacznych funduszy, decydują się na popełnienie czynu zabronionego.

Nadużycia gospodarcze są analizowane z wielu punktów widzenia, co łączy się z tym, że istnieją różne klasyfikacje oszustw gospodarczych. Przeważnie podziały te dotyczą przedmiotowych aspektów, a zatem za główne kryterium uważa się rodzaj popełnionego nadużycia. Najczęściej oszustwa dzieli się według ich przedmiotu. Taką klasyfikację opracowało międzynarodowe Stowarzyszenie Biegłych ds. Przystępstw i Nadużyć Gospodarczych (Association of Certified Fraud Examiners – ACFE). Wyróżnia się trzy zasadnicze kategorie oszustw finansowych (rysunek 1).

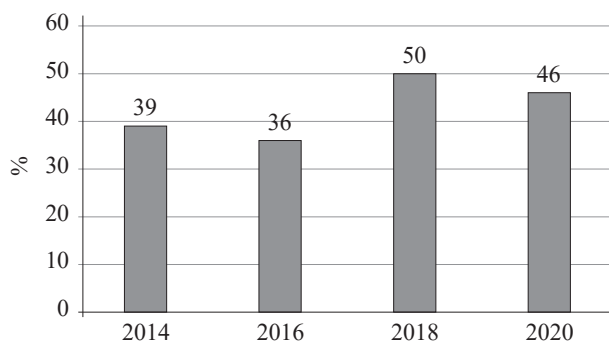
Skalę występowania przestępstw gospodarczych na rynku finansowym w Polsce można ocenić na podstawie wyników badań na temat przestępczości gospodarczej przeprowadzonych za pomocą kwestionariusza ankietowego (*Economic Crime Survey*). Badania są przeprowadzane systematycznie co 2 lata przez firmę Price Waterhouse Coopers (PwC) zajmującą się usługami audytorskimi, księgowymi i doradczymi.

W 2016 r. więcej niż 1/3 przedsiębiorstw w Polsce informowało, że doświadczyło nadużyć (rysunek 2). W okresie dwóch lat nastąpił znaczący wzrost liczby przedsiębiorstw, które spotkały się z nadużyciem (aż o 14 pkt proc.). W 2018 r. połowa badanych przedsiębiorstw w kraju doznała nadużycia. W 2020 r. zmniejszył się

Rysunek 1. Kategorie oszustw finansowych

Źródło: na podstawie (Wells, 2006).

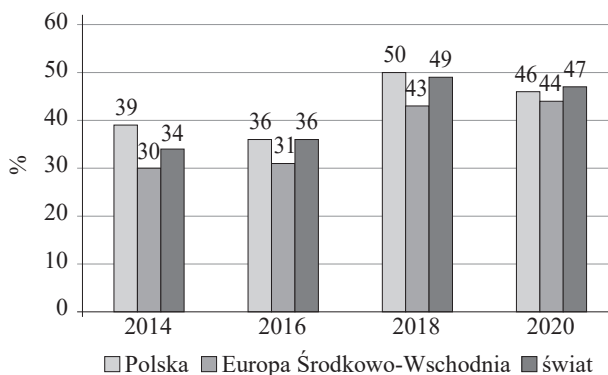

Rysunek 2. Przedsiębiorcy w Polsce, którzy doświadczyli nadużyć w latach 2014, 2016, 2018 i 2020

Źródło: na podstawie (PwC, 2020).

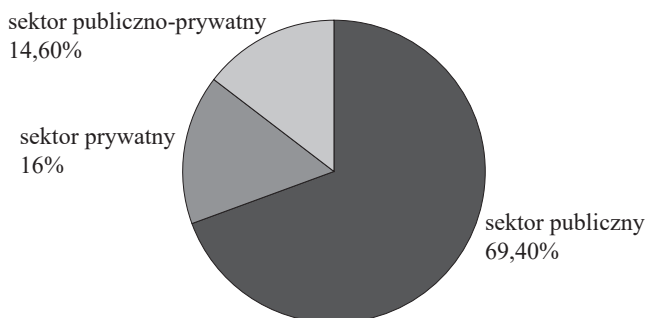
odsetek przedsiębiorstw, w gospodarce których wystąpiły nadużycia, co może, ale wcale nie musi świadczyć o spadku ich liczby. Mogło bowiem nastąpić zmniejszenie skuteczności ich wykrywania w związku z ograniczeniem czasu przebywania w podmiotach gospodarczych i przejściem na pracę zdalną podczas pandemii COVID-19. Podobna tendencja wystąpiła w innych państwach na świecie. W 2020 r. jedynie odsetek państw Europy Środkowo-Wschodniej, w których przedsiębiorcy spotkali się z nadużyciem, był niższy o 2 pkt proc. w porównaniu z Polską (rysunek 3).

W 2019 r. w Polsce blisko 70% wykrytych przypadków korupcji wystąpiło w sektorze publicznym, co oznacza, że korupcja występowała dwa razy częściej w sektorze publicznym niż w pozostałych sektorach (rysunek 4).

Rysunek 3. Odsetek podmiotów gospodarczych, w których doszło do nadużycia w latach 2014, 2016, 2018 i 2020

Źródło: na podstawie (PwC, 2020).

Rysunek 4. Korupcja w Polsce w 2019 roku

Źródło: na podstawie (Centralne Biuro Antykorupcyjne, 2020).

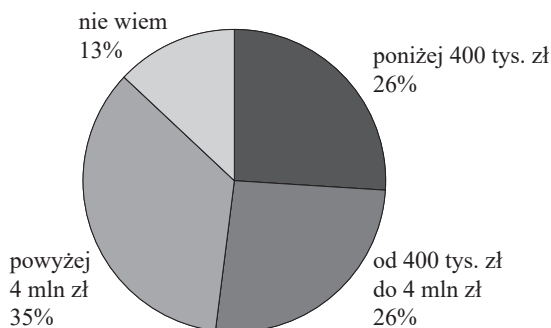
Dane zobrazowane na rysunku 5 pokazują wybrane kategorie przestępstw gospodarczych, z którymi miały do czynienia polskie przedsiębiorstwa w latach 2018 i 2020. W 2020 r. nastąpił gwałtowny wzrost liczby wykrytych przypadków korupcji i łapownictwa oraz nadużyć księgowych. Ponad 50% respondentów przyznało, że zostało dotkniętych korupcją i łapownictwem, a zatem co drugie badane polskie przedsiębiorstwo miało do czynienia z tymi nadużyciami. Z przytoczonych danych wynika, że w 2020 r. znacząco spadła liczba wykrytych nadużyć polegających na sprzeniewierzeniu aktywów i zakupów. Jednak w dalszym ciągu sprzeniewierzenie aktywów wystąpiło w 17% badanych przedsiębiorstwach, a nadużycia zakupów w 20%.

Nadużycia mają swój wymiar materialny. Około 60% badanych przedsiębiorstw w Polsce poniosło straty finansowe w wysokości ponad 0,4 mln zł. Natomiast 26%

Rysunek 5. Wybrane kategorie przestępstw gospodarczych w polskich przedsiębiorstwach w latach 2018 i 2020

Źródło: na podstawie (PwC, 2020).

Rysunek 6. Straty polskich podmiotów gospodarczych w efekcie wystąpienia nadużyć w 2020 roku

Źródło: na podstawie (PwC, 2020).

polskich podmiotów gospodarczych straciło mniej niż 400 tys. zł, a 13% badanych nie było w stanie określić poniesionych strat w wyniku wystąpienia nadużycia (rysunek 6).

2. Ryzyko wystąpienia nadużyć i oszustw finansowych oraz mechanizmy ich wykrywania

Ryzyko występuje w każdym rodzaju działalności gospodarczej, gdyż wywodzi się z niepewności późniejszych skutków decyzji finansowych, operacyjnych i inwestycyjnych, ale także z braku możliwości przewidzenia wszelkich warunków gospodarowania oraz przebiegu określonych procesów i zjawisk (Waściński i Krasiński, 2010).

W tabeli 1 wyszczególniono cele zarządzania ryzykiem nadużyć i oszustw finansowych w przedsiębiorstwie z podziałem na cele główne i szczegółowe.

Tabela 1. Cele zarządzania ryzykiem nadużyć i oszustw finansowych

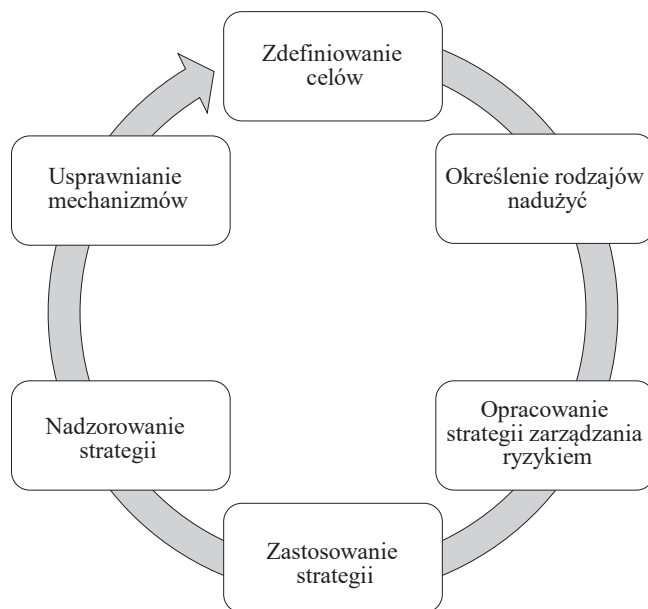
Cele główne	Cele szczegółowe
<ul style="list-style-type: none"> • opracowanie funkcjonalnego systemu zarządzania ryzykiem • wyselekcjonowanie właściwych instrumentów redukcji ryzyka i skutków ryzyka • efektywne wykrywanie nadużyć • zastosowanie mechanizmów zapobiegania występowaniu oszustw i nadużyć finansowych • zminimalizowanie ryzyka związanego z działaniami nieuczciwych pracowników 	<ul style="list-style-type: none"> • zminimalizowanie strat spowodowanych występowaniem nadużyć i oszustw finansowych • wzmocnienie świadomości i zwiększenie promowania zasad etycznych • zmiana podejścia pracowników do ochrony wspólnego dobra • dbałość o reputację przedsiębiorstwa • zwrot strat powstałych w wyniku nieuczciwych działań pracowników • wskazanie instrumentów prawnych, etycznych, motywacyjnych, kontrolnych, edukacyjnych oraz informacyjnych w celu ograniczania ryzyka i skutków

Źródło: na podstawie (Pauch, 2018).

Warto także zwrócić uwagę na czynniki, które wpływają na skłonność pracowników do popełniania nadużyć i oszustw finansowych. Do czynników wewnętrznych można zaliczyć osobowość i uczciwość pracownika, sytuację ekonomiczną i pragnienie podwyższenia poziomu życia, jak również wynagrodzenie za wykonaną pracę oraz niewystarczająco dobre stosunki z pracodawcą. Natomiast do czynników zewnętrznych można zaliczyć: niewystarczającą skuteczność wykrywania nadużyć i oszustw, zbyt niskie kary i sankcje oraz poziom akceptacji społecznej.

Według Paucha (2018) wyróżnić należy sześć etapów zarządzania ryzykiem nadużyć (rysunek 7):

1. **Zdefiniowanie celów** – zapobieganie nadużyciom i oszustwom finansowym to punkt docelowy w działalności gospodarczej. Skutkuje zmniejszeniem strat spowodowanych tymi zjawiskami.
2. **Określenie rodzajów nadużyć** – zidentyfikowanie odmian ryzyka, na jakie jest narażona działalność gospodarcza. Trzeba określić najistotniejsze zagrożenia mające związek z ryzykiem nadużyć i oszustw. Poprzez przeprowadzenie konsultacji ze wszystkimi pracownikami przedsiębiorstwa możemy ustalić przyczyny występowania nadużycia i sprecyzować wielkość zagrożenia.
3. **Opracowanie strategii zarządzania ryzykiem** – mając świadomość wystąpienia rodzajów ryzyka, na które narażone jest przedsiębiorstwo, można opracować strategię zarządzania ryzykiem i wyznaczyć pełnomocnika do spraw zarządzania ryzykiem.

Rysunek 7. Etapy zarządzania ryzykiem nadużyć w przedsiębiorstwie

Źródło: (Pauch, 2018).

4. **Zastosowanie strategii** – opracowaną koncepcję powinno się przełożyć na konkretne działania, m.in. przedstawić zmiany pracownikom lub wprowadzić rozwiązania informatyczne.
5. **Nadzorowanie strategii** – nadzorowanie efektywności wprowadzonych procedur kontroli uwzględnia sformalizowane raportowanie, kontrole wydajności systemu i okresowe audyty oraz systematyczne spotkania dotyczące wprowadzonych procedur zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwie.
6. **Usprawnienie mechanizmów** – polega na stosowaniu niezawodnych praktyk, pozyskiwaniu ciągłej informacji zwrotnej w celu usprawnienia działań i ewentualnej zmiany strategii zarządzania ryzykiem w przedsiębiorstwie.

Walka z nadużyciami i oszustwami wiąże się z rozpoznawaniem okoliczności sprzyjających ich powstaniu. Zastosowanie elementów zarządzania ryzykiem nadużyć i oszustw finansowych z pewnością przyczyni się do zmniejszenia powstałych strat oraz wystąpienia nadużyć i oszustw w przedsiębiorstwie w przyszłości. Do metod wykrywania oszustw można zaliczyć *whistleblowing*, analizę *red flags* (czerwonych flag), audyt wewnętrzny i nadzór kierownictwa.

Whistleblowing oznacza ujawnienie w interesie publicznym przez członków organizacji (byłych lub obecnych) bądź osobę z zewnątrz informacji na temat zaniedbania lub nadużycia w działalności organu rządowego, organizacji czy przedsiębiorstwa,

które zagrażają interesowi publicznemu podmiotu oraz integralności (Transparecy International, b.d.). Dosłownie *whistleblowing* znaczy dmuchanie w gwizdek, praktykowane przez funkcjonariuszy policji w celu wezwania pomocy lub sygnalizowania niebezpieczeństwa (Sroka, 2019).

Najważniejszą rolę w tym systemie odgrywają sygnaliści. Są to osoby przekazujące opinii publicznej bądź odpowiednim instytucjom lub organom informację o możliwym oszustwie bądź nadużyciu. Według Wojciechowskiej-Nowak (2008) zadaniem sygnalisty jest zgłaszanie własnych podejrzeń osobie posiadającej możliwości i kompetencje do gromadzenia dowodów oraz weryfikacji informacji. Istotnym narzędziem w walce z nadużyciami jest uruchomienie gorącej linii (*hot-line*), opracowanie programu zapewnienia bezpieczeństwa sygnalistów i wdrożenie dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1937 z dnia 23 października 2019 r. w sprawie ochrony osób zgłaszających naruszenia prawa Unii (Dyrektywa, 2019; Przybylska 2021; Tubek i Przybylska 2022).

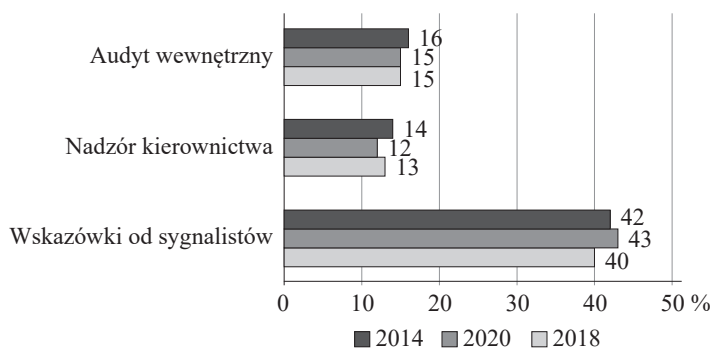
Aby stworzyć efektywny system *whistleblowingu*, powinno się przestrzegać następujących zasad (Kutera, 2016):

- sygnalistom należy zapewnić pełną anonimowość,
- dane osobowe sygnalistów powinny być zakodowane,
- gorąca linia powinna być czynna 7 dni w tygodniu przez 24 godziny,
- sygnalistami powinni być wykwalifikowane osoby,
- należy ewidencjonować wszelkie zgłoszenia dotyczące niepoprawnych zachowań,
- konieczne jest szybkie i adekwatne (dostosowane do okoliczności) odpowiadanie na zgłoszoną informację,
- należy nagłaśniać informację o istnieniu gorącej linii wśród akcjonariuszy, pracowników, dostawców i klientów.

Ważne jest, aby pracownicy obsługujący gorącą linię byli odpowiednio wykwalifikowani, gdyż ich reakcja i zachowanie decydują o dalszym przebiegu sprawy.

Opierając się na badaniach przeprowadzonych przez różne instytucje, można stwierdzić, że najbardziej efektywnym narzędziem wykrywania nadużyć i oszustw finansowych jest *whistleblowing*, czyli sygnalizowanie nieprawidłowości przez sygnalistów.

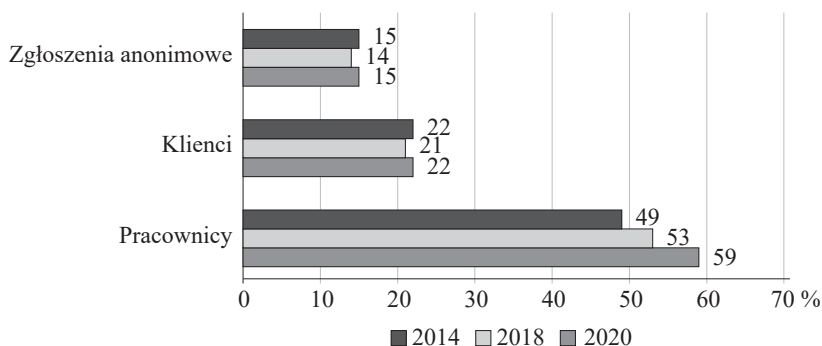
Z badań przeprowadzonych przez ACFE w latach 2014, 2018 i 2020 wynika, że w ponad 40% badanych przedsiębiorstwach oszustwa i nadużycia zostały wykryte za pomocą wskazówek od sygnalistów (*whistleblowingu*). Rola sygnalistów w wykrywaniu nieprawidłowości rośnie (rysunek 8). Na tym tle zastanawiające jest, dlaczego tylko 2,5% gmin w Polsce jest przekonanych o jego skuteczności wykrywania nadużyć (Przybylska i Kańduła, 2022). Sygnalistami są różne osoby. Z przeprowadzonych badań wynika, że w 2018 r. 53% nieprawidłowości zgłosili pracownicy przedsiębiorstw, a 21% ich klienci. Dwa lata później odsetek nieprawidłowości wykrytych przez te grupy był jeszcze większy. W latach 2014, 2018 i 2020 około 15% zgłoszeń pochodziło od osób anonimowych (rysunek 9).

Dane nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci wskazywali też inne sposoby wykrywania nieprawidłowości, np. przeprowadzenie audytu zewnętrznego lub uzgadnianie stanu kont.

Rysunek 8. Wykrywanie nadużyć i oszustw w latach 2014, 2018 i 2020

Źródło: na podstawie (ACFE, 2014; 2018, 2020).

Dane nie sumują się do 100%, ponieważ respondenci wskazywali też inne osoby zgłaszające nieprawidłowości, np. akcjonariuszy i właścicieli podmiotu.

Rysunek 9. Osoby zgłaszające nieprawidłowości w ramach whistleblowingu w latach 2014, 2018 i 2020

Źródło: na podstawie (ACFE, 2014; 2018, 2020).

Red flag mogą być określane jako „okoliczności, czynności, sytuacje, transakcje, księgowania, zachowania, które różnią się od normalnego stanu rzeczy. To sygnały ostrzegawcze, które wskazują dalsze postępowanie dochodzeniowe” (Petryk, 2010, s. 113). Warto pamiętać, że czerwone flagi przekazują informację o zagrożeniu prawdopodobnym oszustwem. *Red flag* tylko sygnalizują domniemany problem, który być może ma związek z oszustwem księgowym, defraudacją, korupcją bądź z odrębnym nadużyciem (Iyer i Samociuk, 2007).

W latach 50. XX w. Cressey (1953) opracował koncepcję, która wyjaśnia istotę popełniania oszustw i nadużyć finansowych. Jego metoda jest przydatna do wykrywania oszustw i nadużyć popełnianych przez kierownictwo przedsiębiorstwa. W tym przypadku straty finansowe spowodowane wystąpieniem oszustwa są bardzo duże. Koncepcja ta nazywana jest trójkątem Cresseya lub trójkątem oszustw (Dobrowolski i Kościelniak, 2018). Według tego autora oszustwo występuje wtedy, gdy nałożą się trzy czynniki: motyw (presja), okazja i racjonalizacja (rysunek 10).

Rysunek 10. Trójkąt oszustwa według Cresseya

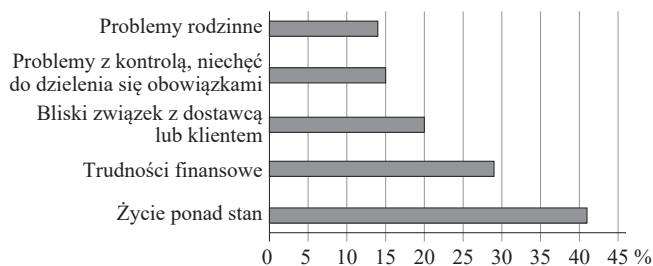
Źródło: (Pickett i Pickett, 2002).

Motyw (presja) odnosi się do pewnej potrzeby, która wynika m.in. z chęci podniesienia poziomu życia, uregulowania prywatnych zaległości, osiągnięcia korzystnego poziomu rentowności bądź zwyczajnej chciwości. Racjonalizacja dotyczy osoby popełniającej nadużycie lub oszustwo i oznacza umiejętność usprawiedliwiania swoich zachowań. Natomiast okazja określa rzeczywiste prawdopodobieństwo popełnienia oszustwa, które zazwyczaj ma związek z pozycją zajmowaną przez sprawcę w danej organizacji.

Trójkąt oszustwa stał się fundamentem do przygotowania zbioru symptomów oszustw i nadużyć, których dopuszczającą się kierownicy firm. Analiza *red flags* cieszy się bardzo dużą popularnością wśród właścicieli (założycieli i akcjonariuszy) podmiotów, menedżerów i audytorów. Ważną zaletą tej metody jest elastyczność i prostota. Z łatwością można ją dostosować do warunków panujących w jednostce.

Warto zwrócić uwagę na badania przeprowadzone przez ACFE w 2018 r., które pokazują symptomy odnoszące się do zachowania oszustów (rysunek 11).

Z przeprowadzonych badań wynika, że życie ponad stan jest najczęstszym symptomem zachowań oszustów. Zostało ono zaobserwowane w 41% przypadków

Rysunek 11. Sygnały ostrzegawcze w zachowaniu oszustów w roku 2018

Źródło: na podstawie (ACFE, 2018).

objętych badaniem. Częstymi oznakami są również trudności finansowe (29%) oraz bliski związek z dostawcą bądź klientem (20%).

Istnieje wiele technik wykrywania nadużyć i oszustw finansowych. W tym miejscu omówiono trzy techniki związane z nadużyciami. Dotyczą one:

- wydatków z tytułu podróży służbowych,
- ujęcia przychodów i kosztów na przełomie roku sprawozdawczego,
- ustawiania przetargów.

Zazwyczaj każde przedsiębiorstwo ma określone procedury dotyczące wydatków służbowych, które są związane z finansowaniem i zatwierdzaniem. Nadużycie dotyczące manipulowania wydatkami służbowymi jest istotnym problemem w przedsiębiorstwie. Rozliczanie podróży służbowej wiąże się głównie z poleceniem wyjazdu służbowego. Dokument powinien zawierać określony cel delegacji i akceptację poniesionych wydatków jako kosztów związanych z działalnością. Zasadnicze znaczenie ma analiza kosztów, akceptacja ich wysokości i poniesienia. W celu wykrycia nadużycia związanego z manipulowaniem wydatkami zaleca się sprawdzanie zapisów na kontach „podróże służbowe”, „koszty reprezentacji” i „rozrachunki pracowników” poprzez porównanie dokumentów źródłowych (rysunek 12). Technika ta pozwala na wykrycie rozbieżności rozliczania podróży służbowych. Zależnie od przyjętej przez jednostkę polityki wydatki związane

- **Wn konto 40-6** „Koszty podróży służbowych” lub **konto 40-9** „Pozostałe koszty rodzajowe”,
  - **Ma konto 23-4** „Pozostałe rozrachunki z pracownikami”
- I równolegle:
- **Wn odpowiednie konto zespołu 5**, np. **konto 55** „Koszty zarządu”,
  - **Ma konto 49** „Rozliczenie kosztów”.

Rysunek 12. Ewidencjonowanie kosztów podróży służbowej

Źródło: (Vademecum podatnika, 2018).

z delegacjami możemy ewidencjonować na koncie kosztów rodzajowych bądź na właściwym koncie zespołu 5. Rozrachunki wiążące się z podróżami służbowymi można zaewidencjonować razem na koncie „pozostałe rozrachunki z pracownikami”. Przykład zaewidencjonowania podróży służbowej przedstawiono na rysunku 12.

Weryfikacja zapisów na określonych kontach i porównanie z dokumentami źródłowymi pozwalają potwierdzić zasadność ich poniesienia i wysokość. Do dokumentów źródłowych możemy zaliczyć diety oraz zwrot kosztów za noclegi, przejazdy, dojazdy środkami komunikacji miejskiej i pozostałych wydatków, jakie zostały uznane bądź określone przez pracodawcę (Ustawa, 1977, art. 775).

Ujęcie przychodów i kosztów na przełomie roku obrachunkowego jest ważnym elementem w sporządzeniu sprawozdania finansowego za dany okres obrachunkowy jednostki. Zgodnie z zasadą współmierności przychodów i kosztów „W księgach rachunkowych jednostki należy ująć wszystkie osiągnięte, przypadające na jej rzecz przychody i obciążające ją koszty związane z tymi przychodami dotyczące danego roku obrotowego, niezależnie od terminu ich zapłaty” (Ustawa, 1994, art. 6).

Na tej podstawie jednostka ma obowiązek do przychodów osiągniętych w danym roku obrachunkowym zaliczyć faktycznie zrealizowane przychody i współmierne koszty. Analiza przychodów i kosztów na przełomie danego roku obrachunkowego pozwala wykryć nadużycia związane z metodą fałszowania sprawozdań finansowych za pomocą różnic czasowych. Technika polega na rzetelnej weryfikacji zapisów na kontach przychodów i kosztów i porównaniu tego z dokumentacją źródłową z kończącego się danego okresu obrachunkowego oraz dokumentów sprzedaży lub zakupu z początku następnego roku obrotowego. W przypadku uzyskanego przychodu warunkiem klasyfikującym dany dokument sprzedaży do okresu sprawozdawczego jest przeważnie ujęta na dokumencie data sprzedaży, a zatem dzień odebrania usługi, wydania wyrobów gotowych, towarów czy materiałów z magazynu. Mając na uwadze koszty, powinno się ustalić zasady współmierności przychodów i kosztów. Główne znaczenie ma uwzględnienie daty sporządzenia sprawozdania jednostki i zamknięcia ksiąg rachunkowych. Gdy sprawozdanie finansowe jednostki zostało zatwierdzone, a dokument wpłynął po jego zamknięciu, to należy ująć go w nowym okresie obrachunkowym.

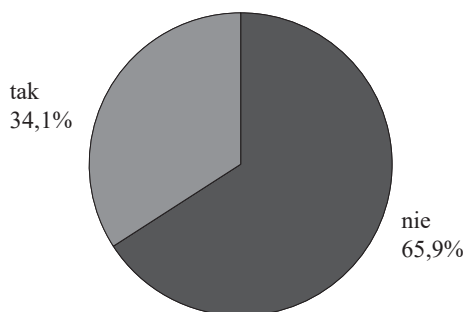
Kolejna technika wykrywania nadużyć i oszustw finansowych jest związana z oszustwami dotyczącymi ustawiania przetargów. Przetarg według *Słownika języka polskiego PWN* (b.d. b) to „publiczna sprzedaż ruchomości lub nieruchomości, w której nabywcą zostaje osoba oferująca najwyższą cenę; konkurs ofert na wykonanie określonych robót i usług”. Przetarg polega na uzyskaniu oferty, która będzie zawierać najwyższą bądź najniższą cenę, adekwatny termin wykonania usługi bądź najnowocześniejszą technologię (Wróbel i Zoll, 2016). Badanie dokumentów dotyczących przetargów pozwala wykryć działania, które ograniczają konkurencyjność. Są to takie działania jak: niejasne wskazanie miejsca i terminu składania

ofert, zamierzone ograniczenie czasu na przygotowanie przez kontrahentów ofert, tak aby zdążyli wcześniej poinformowani kontrahenci, czy też poinformowanie o przetargu w mało publicznym miejscu.

3. Skuteczność metod i technik wykrywania nadużyć i oszustw finansowych

W tym punkcie przedstawione zostaną wyniki badania własnego dotyczącego oceny skuteczności metod i technik wykrywania nadużyć i oszustw finansowych. W badaniu zastosowano metodę ankiety internetowej, w której zawarto pytania zamknięte. Badanie zostało przeprowadzone na terenie województwa wielkopolskiego w maju 2021 r. Próba badawcza obejmowała 41 osób, wśród których dominowały kobiety (82,9%). Pod względem wieku największy odsetek respondentów stanowiły osoby w przedziale wiekowym 21–30 lat (78%), mniejszą część (17,10%) osoby w wieku 31–40 lat. Najmniej było osób w przedziale wiekowym 41–50 lat oraz 50 lat i więcej (2,40%). W badanej grupie dominowały osoby z wykształceniem wyższym (61%). Wykształcenie średnie miało 36,6% respondentów. Jedna osoba miała inne wykształcenie niż wyszczególnione w ankiecie. W metryczce ankiety zapytano o stanowisko pracy respondentów. Zasadniczo wszyscy badani pracowali w sektorze prywatnym (97,6%), jedna osoba pracowała w sektorze rządowym (2,40%). Żaden z respondentów nie pracował w sektorze samorządowym czy ubezpieczeń społecznych.

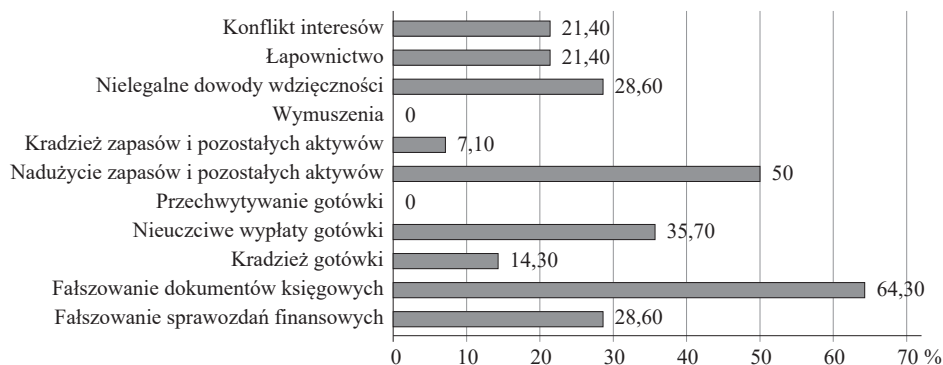
Jak wynika z przeprowadzonych badań, prawie wszyscy ankietowani (97,6%) wiedzą, czym jest nadużycie i oszustwo finansowe, ale 65,9% respondentów nie miało z nimi styczności. Oszustwa lub nadużycia doświadczyła ponad 1/3 badanych (34,1%), co zaprezentowano na rysunku 13.

Rysunek 13. Doświadczenie przez respondentów nadużycia lub oszustwa finansowego

Źródło: na podstawie przeprowadzonych badań.

Osoby, które doświadczyły wystąpienia nadużycia lub oszustwa finansowego, zostały poddane dalszemu badaniu. Respondenci wskazali, że najczęściej spotykali się z fałszowaniem dokumentów księgowych (64,3%) – najczęściej występującym oszustwem finansowym (rysunek 14). Natomiast najczęściej spotykanym nadużyciem finansowym jest nadużycie zapasów i pozostałych aktywów (50%). Badani często wymieniali też nieuczciwe wypłaty gotówki (35,7%) oraz fałszowanie sprawozdań finansowych i nielegalne dowody wdzięczności, które stanowiły 28,6% nadużyć, z którymi spotkali się respondenci. Warto również zaznaczyć, że 21,4% respondentów doświadczyło łapownictwa oraz konfliktu interesów. Niewielka liczba badanych doświadczyła także kradzieży gotówki (14,3%) oraz zapasów i pozostałych aktywów. Żaden z ankietowanych nie spotkał się z przechwytywaniem gotówki i wymuszeniem.

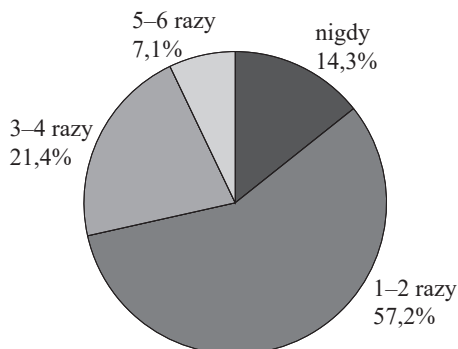
Rysunek 14. Rodzaje nadużyć i oszustw finansowych, z którymi zetknęli się respondenci

Źródło: na podstawie przeprowadzonych badań.

Respondenci zostali również zapytani, jak często w ciągu ostatnich 5 lat doświadczyli nadużycia lub oszustwa finansowego (rysunek 15). Ponad 1/2 badanych w ciągu 5 lat doświadczyła jednego lub dwóch nadużyć lub oszustw finansowych. Nieco ponad 21% respondentów doświadczyło nadużycia 3–4 razy w ciągu 5 lat, a niewielki odsetek (7,10%) 5–6 razy w ciągu 5 lat. Warto zwrócić uwagę, że aż 14,3% nie doświadczyło w tym okresie żadnego nadużycia lub oszustwa finansowego.

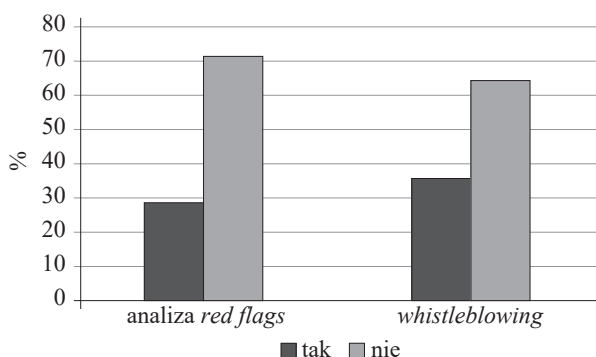
Kolejne pytanie dotyczyło metod i technik wykrywania nadużyć i oszustw finansowych. Jedynie 28,6% osób badanych wie, na czym polega analiza *red flags*, pozostała część (71,4%) nie ma wiedzy na ten temat (rysunek 16). Znajomość *whistleblowingu* kształtuje się na podobnym poziomie: 35,71% respondentów zna tę metodę, ale aż 64,29% badanych nie potrafi jej scharakteryzować.

W badaniu przyjęto, że wiedza na temat wymienionych metod wykrywania oszustw i nadużyć finansowych nie musi iść w parze z zastosowaniem ich w praktyce. Z danych na rysunku 17 wynika, że co druga osoba spotkała się z zastosowaniem

Rysunek 15. Częstość wystąpienia nadużyć lub oszustw finansowych w ciągu 5 lat

Źródło: na podstawie przeprowadzonych badań.

Rysunek 16. Znajomość analizy red flags oraz whistleblowingu

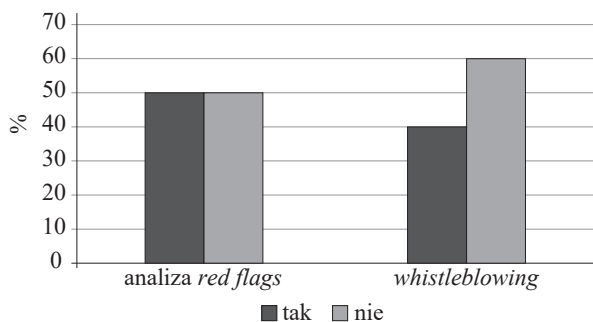
Źródło: na podstawie przeprowadzonych badań.

analizy *red flags*, natomiast tylko 40% respondentów zetknęło się z zastosowaniem *whistleblowingu* w celu wykrycia nadużycia bądź oszustwa finansowego. Można przypuszczać, że niski poziom zastosowania wybranych metod wynika z niewystarczającej wiedzy na ich temat.

Wszyscy respondenci uważają, że analiza *red flags* jest skuteczną metodą wykrywania nadużyć i oszustw finansowych, a zdecydowana większość badanych (80%) uważa, że *whistleblowing* jest efektywną metodą zgłaszania nadużyć bądź oszustw finansowych (rysunek 18). Żadna z badanych osób nie stwierdziła, że metody te są nieskuteczne.

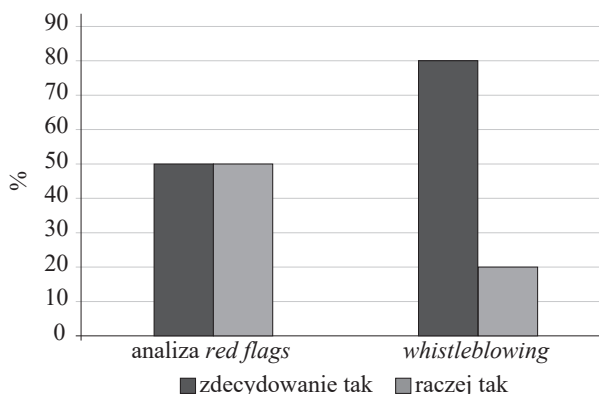
Z badania wynika, że ponad połowa respondentów doświadczyła nadużycia związanego z manipulacją wydatków dotyczących podróży służbowych (57,14%),

Rysunek 17. Doświadczenie zastosowania analizy red flags oraz whistleblowingu

Źródło: na podstawie przeprowadzonych badań.

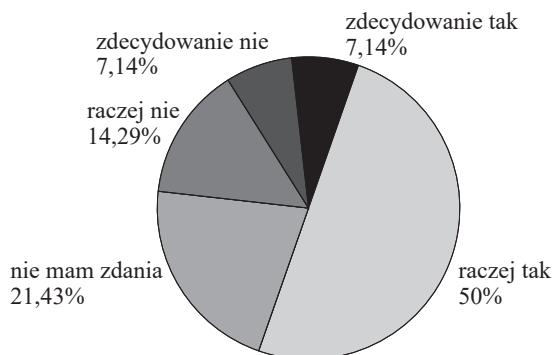

Rysunek 18. Ocena skuteczności analizy red flags oraz whistleblowingu

Źródło: na podstawie przeprowadzonych badań.

pozostała część badanych nie spotkała się z tym nadużyciem. Jak wynika z rysunku 19, badani twierdzili, że analiza zapisów na kontach kosztów podróży, reprezentacji czy kontach rozrachunkowych w porównaniu z dokumentami źródłowymi jest raczej skuteczną techniką w wykrywaniu nadużyć w zakresie podróży służbowych. Nieco ponad 20% badanych nie ma zadania na ten temat, a 21,43% respondentów uważa, że technika ta jest nieskuteczna w wykrywaniu nadużyć w tym przypadku.

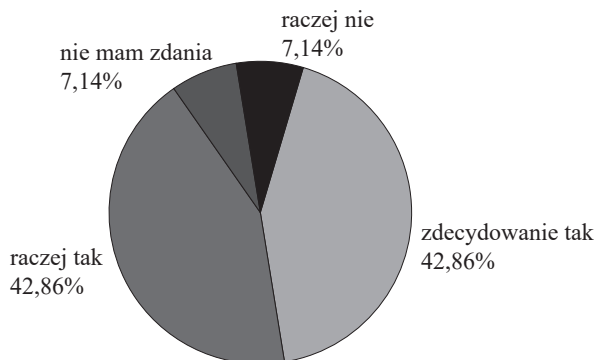
Z badania wynika, że w miejscu pracy prawie każdego respondenta (92,86%) stosuje się analizę przychodów i kosztów na przełomie roku obrachunkowego w celu zapobiegania wystąpieniu nadużycia bądź oszustwa finansowego związanego

Rysunek 19. Ocena skuteczności analizy zapisów na kontach kosztów podróży, reprezentacji, kontach rozrachunkowych w porównaniu z dokumentami źródłowymi

Źródło: na podstawie przeprowadzonych badań.

z fałszowaniem sprawozdań finansowych za pomocą różnic czasowych. Większość badanych (85,72%) uważa, że analiza przychodów i kosztów na przełomie roku obrachunkowego jest skuteczną techniką wykrycia nadużyć i oszustw finansowych dotyczących sprawozdań finansowych (rysunek 20). Znikomy odsetek (7,14%) nie ma na ten temat zadania oraz twierdzi, że technika ta jest raczej nieskuteczna.

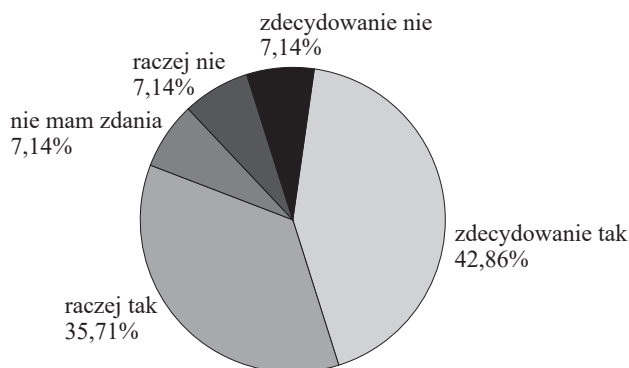

Rysunek 20. Ocena skuteczności analizy przychodów i kosztów na przełomie roku obrachunkowego

Źródło: na podstawie przeprowadzonych badań.

Prawie wszyscy respondenci (92,86%) uważają, że ustawianie przetargów jest istotnym problemem w gospodarce. Jednakże dość duża grupa badanych (71,43%) nie doświadczała nadużycia lub oszustwa związanego z ustawianiem przetargów.

Na rysunku 21 zostały zaprezentowane wyniki badań dotyczące oceny skuteczności techniki wykrycia nadużycia poprzez szczegółową weryfikację dokumentów dotyczącą przetargów. 78,57% badanych twierdzi, że szczegółowa weryfikacja dokumentów jest skuteczną techniką wykrywania nadużycia bądź oszustwa dotyczącego ustawiania przetargów. Niewielka liczba respondentów nie ma zdania na ten temat lub uważa, że nie jest to efektywna technika.

Rysunek 21. Ocena skuteczności szczegółowej weryfikacji dokumentów dotyczących przetargów w związku z ich ustawianiem

Źródło: na podstawie przeprowadzonych badań.

Podsumowanie

Studia literaturowe i analiza zebranego materiału empirycznego pozwalają na stwierdzenie, że występowanie nadużyć i oszustw finansowych jest istotnym problemem gospodarczym. Znajomość i stosowanie metod i technik ich wykrywania pozwalają zapobiegać wystąpieniu strat w przedsiębiorstwie. Dzięki badaniu można stwierdzić, że świadomość nadużycia i oszustwa finansowego jest na wysokim poziomie, a *whistleblowing* i analiza *red flags* są skutecznymi metodami wykrywania nadużyć i oszustw finansowych. Za skuteczne można też uznać analizę zapisów na kontach kosztów podróży, reprezentacji, kontach rozrachunkowych (w porównaniu z dokumentami źródłowymi), analizę przychodów i kosztów na przełomie roku obrachunkowego oraz szczegółową weryfikację dokumentów dotyczących przetargów. Są to skuteczne techniki wykrywania nadużyć i oszustw finansowych w zakresie manipulowania wydatkami służbowymi, fałszowania sprawozdań finansowych za pomocą różnic czasowych oraz ustawiania przetargów.

Bibliografia

- ACFE (Association of Certified Fraud Examiners). (2014). *Report to the Nations on Occupational fraud and abuse. 2014 Global fraud study*. <https://www.acfe.com/-/media/files/acfe/pdfs/2014-report-to-nations.pdf>
- ACFE. (2018). *Report to the Nation's. 2018 Global fraud study on occupational fraud and abuse*. <https://s3-us-west-2.amazonaws.com/acfe-public/2018-report-to-the-nations.pdf>
- ACFE. (2020). *Report to the Nation's. 2020 Global fraud study on occupational fraud and abuse*. <https://acfe-public.s3-us-west-2.amazonaws.com/2020-Report-to-the-Nations.pdf>
- Centralne Biuro Antykorupcyjne. (2020). *Obszary przestępczości korupcyjnej w Polsce w latach 2018–2019*. <https://www.cba.gov.pl/pl/antykorupc/publikacje/publikacje-w-j-zyku-po/4387,Obszary-przestepczosci-korupcyjnej-w-Polsce-w-latach-20182019.html>
- Ciszewska, N. (2016). Przystępstwa gospodarcze – istota i rodzaje. *Studia nad Bezpieczeństwem, 1*, 165–174.
- Cressey, D. R. (1953). *Other people's money. A study in the social psychology of embezzlement*. Free Press.
- Dobrowolski, Z. i Kościelniak, J. (2018). *Audyt śledczy w spółkach Skarbu Państwa i spółkach komunalnych*. Instytut Spraw Publicznych.
- Dyrektywa. (2019). Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1937 z dnia 23 października 2019 r. w sprawie ochrony osób zgłaszających naruszenia prawa Unii (Dz. Urz. UE L 305/17 z 26.11.2019).
- Encyklopedia PWN (b.d.). *Oszustwo*. Pobrane 15 września 2020 z <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/oszustwo.html>
- Iyer, N. i Samociuk, M. (2007). *Defraudacja i korupcja. Zapobieganie i wykrywanie*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kutera, M. (2008). *Rola audytu finansowego w wykrywaniu przestępstw gospodarczych*. Difin.
- Kutera, M. (2016). *Nadużycia finansowe. Wykrywanie i zapobieganie*. Difin.
- Pauch, D. (2018). *Ryzyko nadużyć w przedsiębiorstwie*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Petryk, A. (2010). Analiza „czerwonych flag” jako metoda wykrywania oszustw w przedsiębiorstwie. *Debiuty Ekonomiczne, 10*, 111–124.
- Pickett, K. H. S. i Pickett, J. (2002). *Financial crime investigation and control*. John Wiley & Sons Inc.
- Przybylska, J. (2021). System dla sygnalistów jako element kontroli zarządczej. „Kontroler Info”, 23, 25–29.
- Przybylska, J. i Kańduła, S. (2022). Gminy wobec dyrektywy o sygnalistach. *Finanse Komunalne, 6*, 60–73.
- PwC (Price Waterhouse Coopers). (2020). *Biznes w obliczu nadużyć. Czy polskie firmy są gotowe na spotkanie z oszustem?* Global Economic Crime Survey 2020. Polska edycja. <https://www.pwc.pl/pl/media/2020/2020-03-05-badanie-przestepczosci-gospodarczej-2020.html>
- Słownik języka polskiego PWN (b.d. a). [hasło] *Nadużycie*. Pobrane 29 października 2020 z <https://sjp.pwn.pl/slowniki/nadu%C5%BCycie.html>

- Słownik języka polskiego PWN* (b.d. b). [hasło] *Przetarg*. Pobrane 29 października 2020 z <https://sjp.pwn.pl/sjp/przetarg;2511430.html>
- Sroka, R. (2019). Zgłaszanie nadużyć w przedsiębiorstwach (whistleblowing) – aspekt etyczny, prawny i zarządczy. *Etyka*, 58(2), 120–141. <https://doi.org/10.14394/etyka.947>
- Tubek, B. i Przybylska, J. (2022). System ochrony sygnalistów jako narzędzie kontroli zarządczej. *Finanse Komunalne*, 3, 65–77.
- Transparency International. (b.d.). *Whistleblowing*. Pobrane 2 marca 2021 z <https://www.transparency.org/en/corruptionary/whistleblowing>
- Ustawa. (1977). Ustawa z dnia 26 czerwca 1977 r. Kodeks pracy (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r., poz. 1320).
- Ustawa. (1994). Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (tekst jedn. Dz. U. z 2021 r., poz. 217).
- Ustawa. (1997). Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (tekst jedn. Dz. U. z 2020 r. poz. 1444).
- Vademecum Podatnika (2018, 20 marca). *Ujęcie w księgach rachunkowych kosztów podróży służbowej pracownika*. http://www.vademecumpodatnika.pl/arttykul_narzedziowa,-1009,0,16724,ujecie-w-ksiegach-rachunkowych-kosztow-podrozy-sluzbowej.html
- Waściński, T. i Krasieński, P. (2010). Ryzyko w działalności przedsiębiorstwa – elementy systematyki i identyfikacji. W: J. Monkiewicz i L. Gąsioriewicz (red.), *Zarządzanie ryzykiem działalności organizacji* (s. 33–46). C. H. Beck.
- Wells, J. T. (2006). *Nadużycia w firmach – vademecum. Zapobieganie i wykrywanie*. Lexis-Nexis.
- Webster's Dictionary* (1996a). [hasło] *Abuse*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Webster's Dictionary* (1996b). [hasło] *Cheat*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Wojciechowska-Nowak, A. (2008). *Jak zdemaskować szwindel? Czyli krótki przewodnik po whistle-blowingu*. Fundacja im. Stefana Batorego. https://www.batory.org.pl/doc/Poradnik_Jak_zdemaskowac_szwindel_grudzien_2008.pdf
- Wróbel, W. i Zoll, A. (red.). (2016). *Kodeks karny. Część szczególna*. T. 3: *Komentarz do art. 278–363 k.k.* (wyd. 4). Wolters Kluwer Polska.